

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVIII: 2020

Grudziądz, dnia 17.06.2020 r.

Nr 23 (637)

1184. spotkanie

Marek Szajerka

Grudziądz. Od miasta – klasztoru do zamku. Pierwowzór cysterski zamków krzyżackich w Prusach z 1 poł. XIII w. (Cz. 8)

Motto:

*„Terytorium zamku obejmowało miasto Grudziądz
[Das Schloßgebiet umfasste die Stadt Graudenz]”*

Xaver Froelich, 1868 r.

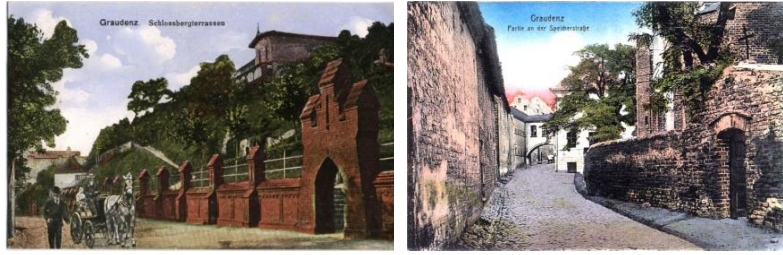
IV. Książka X. Froelicha, *Zamek w Grudziądzu*, z 1889 r.¹ Wskazanie na różnice w porównaniu do pracy z 1868 r., w kwestii tematu zamku grudziądzkiego.

W przeciwieństwie do skomentowanej wcześniej *Historii powiatu grudziądzkiego* X. Froelicha, publikacja z 1889 r. posiada charakter popularno-naukowy, nie zawiera przypisów. Zawarte w niej są dodatkowe informacje i opinie autora, które warto przytoczyć.

Opisując okres przedkrzyżacki, X. Froelich w porozumieniu z C. Steinbrechtem doszedł do wniosku, iż przed przybyciem Krzyżaków Polacy zapewne z kamienia i cegły zaczęli budować już zamek, (ryc. 33 -34)².

¹ Froelich X., *Góra Zamkowa*, op. cit., ss. 40.

² Tamże, s. 7-9.

Ryc. 33. Widok na Górę Zamkową od strony wschodniej. Widok zbliżony do czasów, gdy powstawały prace X. Froelicha.³

Ryc. 34. Brama Zamkowa przedzamcza. Widok od strony południowej. Stan przed przebudową w 1910 r. W 1910 r. w przylegającym do bramy gdańskiu wykonano potrójne drzwi⁴.

Wg X. Froelicha budowa ceglano-kamiennego zamku w Grudziądzu przez Krzyżaków zaczęła się w 1 połowie XIII w., ponieważ na zamku grudziądzkim spotkali się 22.12.1254 r. trzech biskupi: chełmiński, pomezkański i warmiński⁵. Około 1267 r. na zamku grudziądzkim zebrał się mistrz krajowy Ludwik, marszałek Zakonu oraz komturowie z Christburga i Radzyna. 24 sierpnia 1288 r. na zamku grudziądzkim spotkali się mistrz krajowy Meinhard z Querfurtu z komturem krajowym chełmińskim oraz komturami z Torunia, Unisławia, Rogóżna i Radzyna⁶. W czasie najazdu Jadźwingów w 1277 r. zamek nie został zniszczony⁷. Z innych ciekawszych informacji na uwagę zasługuje wzmianka o śmierci Ulricha von Hachenberga 11 sierpnia 1398 r. Wg X. Froelicha został on pochowany prawdopodobnie w kaplicy zamkowej⁸. Warto również zauważyć, iż jeszcze w 1895 r.⁹ X. Froelich widział częściowo zachowane sklepienia piwnic zamku.

Podsumowując tę pozycję X. Froelicha można napisać, iż odnośnie wyglądu zamku przedstawił on modelowy przykład czteroskrzydłowego zamku krzyżackiego.

Pisząc o tej pracy X. Froelicha, nie można pominąć przekłamania historycznego, jakiego dopuścił się współautor tłumaczenia tej pozycji X. Froelicha P. Grochowski kilkanaście lat później w 2018 r.

³ Widokówka ze zbiorów R. B. Kucharczyka. Bardzo dziękuję R. B. Kucharczykowi, ówczesnemu przewodniczącemu Społecznego Komitetu Odbudowy Klimka za udostępnienie tej widokówki.

⁴ Widokówka sprzed 1910 r. Jako źródło historyczne, poprzednio wykorzystana w artykule M. Szajerki, *Średniowieczne baszty ustępowe* [...]. RG, T. 17: 2007, 59.

⁵ Tamże, s.10. Z perspektywy czasu można krytycznie podejść do poglądu X. Froelicha o spotkaniu na zamku krzyżackim. Biskupi mogli się spotkać na zamku biskupim.

⁶ Zob. s. 11. X. Froelich odnotował, że nie jest znany komtur Grudziądza, gdy odbywało się to spotkanie. W latach 1267-1278 wg niego urząd ten pełnił Berthold. Berthold był też w tym okresie komturem krajowym chełmińskim. W 1288 r. komturem grudziądzkim był Henryk Dobyna.

⁷ Tamże, s. 12.

⁸ Tamże, s. 34.

⁹ Tamże, s. 24.

Przekłamanie, 1 rzeczownik od przekłamać, 2 informacja nie w pełni prawdziwa zmieniona, przeinaczona: Przekłamania prasowe.¹⁰

Bardzo wyrazistym przykładem, już bardziej zakłamania historycznego jest zdanie odnoszące się do X. Froelicha: *Znaczenie Chrystiana dla wczesnych dziejów Grudziądza pomija pierwsza i podstawowa do dnia dzisiejszego monografia historyczna tego miasta, autorstwa Xavera Froelicha*. Dla przypomnienia, może o tym nie wie Autor książki, gdyż zapewne jej nie czytał, że ta praca z 1868 r. posiada charakter leksykonu. Jej tytuł w tłumaczeniu na język polski to *Historia powiatu grudziądzkiego*. Miejscowości są ułożone wg alfabetu. O biskupie Chrystianie X. Froelich napisał w części ogólnej, s. 1-6 oraz w haśle *Grudziądz*, s. 85-86. W tym przypadku X. Froelich uważał, że to właśnie Grudziądz pod nazwą Christburg był wymieniony na Kwidzyn 22.12 1255 r.

Autor pracy raczył przemilczeć pogląd X. Froelicha z 1889 r., że zapewne to Polacy przed przybyciem Krzyżaków do Grudziądza zbudowali pierwszy murowany zamek z kamienia i cegły. Jest to tym bardziej dziwne, że jest on współautorem polskiego tłumaczenia książeczki X. Froelicha z 1889 r. *Zamek w Grudziądzu*.

P. Grochowski w swojej pracy z 2018 r. przemilczał swój artykuł z 2012 r. pt.: *Kiedy zbudowany został Klimek*¹¹.

V. Stare Miasto w świetle badań archeologicznych

O systematycznych badaniach archeologicznych miasta Grudziądza można pisać dopiero w XXI. W wieku XX były tylko dozory archeologiczne, z których nawet niejednokrotnie nie zachowały się sprawozdania. Zapewne do pionierskich można zaliczyć artykuły opublikowane w Rocznikach Grudziądzkich przez M. Kurzyńską¹².

W 2001 r. M. Kurzyńska opublikowała wyniki własnych badań w kwartale ul. Starorynkowej – Długiej i Murowej. W tym kwartale natrafiono na ślady osadnictwa, być może z 1 poł. XIII w. W 2003 r. M. Kurzyńska przedstawiła wyniki badań archeologicznych w kwartale pomiędzy ul. Spichrzową, Pańską, Wodną i Po-

¹⁰ Zob. Słownik Języka Polskiego PWN, L – P, Warszawa 1995, wyraz **przekłamanie**, s. 934.

¹¹ P. Grochowski, *Kiedy został Klimek?* Kalendarz Grudziądzki 2002, s.87-90. Wówczas był bardziej zdecydowany, że wieża ta pochodziła z czasów biskupa Chrystiana. W dziele z 2018 r. oparł się głównie na poglądach naukowców toruńskich, wyrażonych w pracy M. Wiewióra [red.], *Zamek w Grudziądzu. Studia i materiały*. Toruń 2012, ss. 410. Do kwestii poglądów P. Grochowskiego na temat wieży Klimek powrócę w dalszej części cyklu.

¹² M. Kurzyńska, *Wyniki nadzorów archeologicznych prowadzonych na terenie Grudziądza*. RG, T. 14: 2001, s. 207-246; M. Kurzyńska, *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w Grudziądzu w 2000 r. w kwartale pomiędzy ulicą Spichrzową/Pańską/Wodną/Poprzeczną*. RG, T. 15: 2003, s. 195-220; Kurzyńska M., *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych przy posesji na ul. Rynek 9 w Grudziądzu w 2004 roku*. Rocznik Grudziądzki, T. 17: 2007, s. 9-38. Stan badań przed 1999 r. przedstawiła M. Kurzyńska w artykule opublikowanym w 2001 r. (zob. RG, T. 14, s. 207-208).

przeczną. Wykop archeologiczny był w pobliżu Bramy Wodnej, (rys. 35). Dla badań nad Grudziądzem bardzo istotny jest wniosek M. Kurzyńskiej, sprowadzający się do tego, iż kwartał południowo zachodni został zasiedlony dopiero w drugiej połowie XIV w. Natomiast kwartał północno-wschodni w czwartej ćwierci XIII w. – pierwszej połowie XIV w. M. Kurzyńska tych faktów historycznych w artykułach nie przytoczyła, dotyczy to przekazania w latach 1346-1351 spichrzy, zbudowanych przez Krzyżaków dla potrzeb zamku, miastu oraz rozszerzenia obszaru miejskiego w części północnej w latach 1320-1328. Wnioski badawcze M. Kurzyńskiej z badań archeologicznych posiadają precyzyjną podbudowę faktograficzną.

W kwartale przy ul. Spichrzowej warstwy średniowieczne zarejestrowano na głębokości 2,6 m poniżej obecnego poziomu gruntu.

Badania archeologiczne przy ul. Spichrzowej są również cenne dla wyjaśnienia genezy murów kamienicy przy ul. Szkolnej 1, (ryc. 36), szczególnie od strony ul. Pańskiej, (ryc. 37). W świetle badań archeologicznych udowodniono, że poziom średniowiecza jest na głębokości 2,6 m poniżej obecnego poziomu gruntu. Na tej głębokości są w piwnicy kamienicy przy ul. Szkolnej 1 mury średniowieczne, które zapewne nie były pierwotnie w piwnicy a na powierzchni. Zauważyłem tam również zamurowaną szczelinę w krenelażu na szerokość cegły (wozówki) z hakiem do montowania osłony szczeliny. Porównując zdjęcie z wykopalisk przy ul. Spichrzowej, (ryc. 35) i zdjęcie piwnic kamienicy przy ul. Szkolnej 1, (rys. 37), widać kontrast w budowie. Wg przywileju Zygmunta Starego dla kościoła św. Mikołaja z 1524 r. wzdłuż ul. Pańskiej biegł mur miejski, oddzielający jurydykę kościelną od miasta. W świetle tego dokumentu część zachodnia Grudziądza należała do kościoła. Zapewne zachowane mury w kamienicy przy ul. Szkolnej 1 są pozostałością wewnętrznego muru miejskiego, oddzielającego jurydykę kościelną od miasta¹³.

*Ryc. 35. Wykop archeologiczny przy ul. Wodnej. Zdjęcie po zakończeniu eksploracji.
Fot. M. Szajerka. 2003 r.*

¹³ Kwestia jurydyki będzie omówiona w dalszej części niniejszego cyklu.

Ryc. 36. Ul. Szkołna 1. Wejście do piwnicy. Ściana od strony ul. Szkołnej. Fot. M. Szajerka.

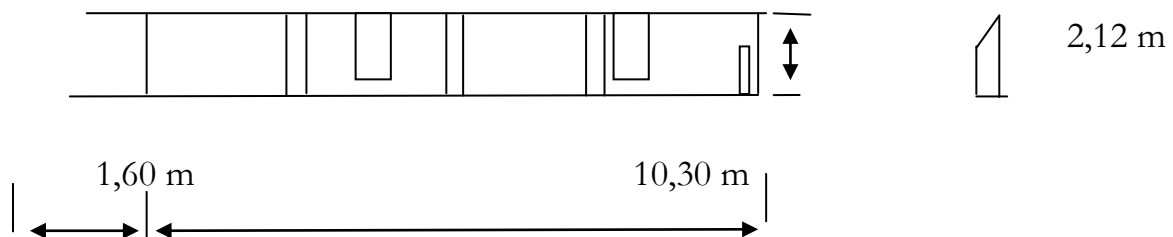
Ryc. 37. Ul. Szkołna 1. Ściana od strony ul. Pańskiej. Jak wynika z odkrycia drewnianej nawierzchni ul. Pańskiej w 2009 r., ta ściana w średniowieczu była zapewne ok. 2 m powyżej obecnej powierzchni ulicy. Nienykluczone, że obecne okno piwniczne było wtedy blanką muru obronnego. Po prawej stronie wyraźne zamurowanie szczeliny z bakiem do montowania jej ostony.

Porównywalnie, na tym poziomie i do tego bezsprzecznie od strony wschodniej miasta, w piwnicy kamienicy przy ul. Murowej 28 jest ok. 10 m odcinek muru obronnego z przyporami i dwiema blankami, (ryc. 38-39).

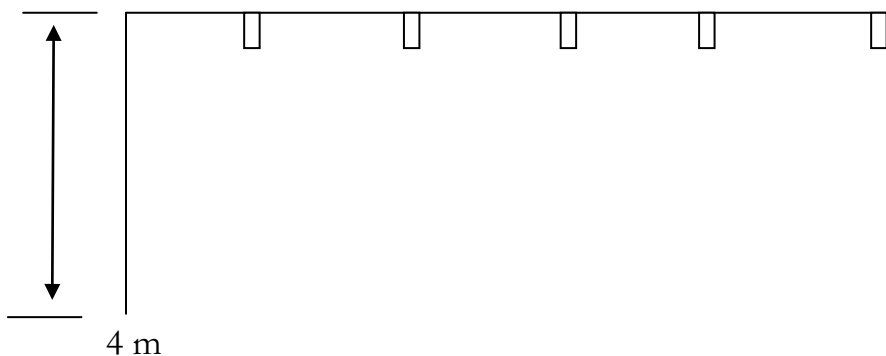

Ryc. 38. Murowa 28. Fragment muru obronnego. Stan z ok. 2007 r. Obecnie oryginalny nur jest częściowo zniszczony. Pomalowany został farbą emulsyjną – akrylową. Fugi wypełniono zaprawą cementową. Oryginalne spoino to glina. Fot. M. Szajerka.

Rzut pionowy

Rzut poziomy

Ryc. 39. Fragment muru obronnego w piwnicy przy ul. Murowej 28. Pomiar M. Szajerka, B. Dynowski. Widoczne na zdjęciu blendy, które zapewne pierwotnie były blankami posiadają wysokość 0,54 m oraz szerokość 0,37-0,38 m.

W 2007 r. M. Kurzyńska opublikowała wyniki własnych badań archeologicznych na terenie posesji przy Rynku 9, przeprowadzonych w 2004 r. Podobnie jak w poprzednich badaniach, tak i w tym przypadku wyniki badań archeologicznych posiadają uzasadnienie źródłowe. Znalezione na stanowisku artefakty datowane są na XVI-XVII w. Na uwagę zasługuje brak artefaktów jednoznacznie związanych ze średniowieczem.

W świetle kwerendy historycznej wnioski M. Kurzyńskiej korespondują z remontem ratusza w latach 1592-1636¹⁴.

Nowym elementem, wyjaśniającym brak zabudowy średniowiecznej w tym miejscu jest istnienie tu do przelomu XVII/XVIII w. ulicy. Obecne ulice Klasztor-na i Stara są pozostałością dawnej ulicy¹⁵.

W latach 2009-2018 przeprowadzono wiele nadzorów archeologicznych w trakcie prac remontowo-budowlanych oraz badawczych. Jednak raczej te raporty nie są dla autora tej książki dostępne. Mogę tylko polegać na własnych oględzinach i konfrontacji widocznych artefaktów z ogólnopolską literaturą przedmiotu, dostępną za pośrednictwem bibliotek cyfrowych. W wielu przypadkach widać rutynę archeologów oraz historyków odnośnie tematu Grudziądz i dopasowywanie do archaicznych ustaleń sprzed ponad półwiecza¹⁶.

¹⁴ J. Frycz, *Układ*, op. cit., s. 46.

¹⁵ Plany katastralne z tą zanikłą ulicą opublikowano w Roczniku Grudziądzkim, T. 17, 2007. Zob. J. Bonczkowski, M. Panter, *Księga Łąkowa z pierwszej połowy XVIII wieku*, cz. I, RG, T. 17: 2007, s. 178-181; J. Bonczkowski, M. Panter, *Księga Łąkowa z pierwszej połowy XVIII wieku*, cz. II, RG, T. 18: 2009, s. 179-233.

¹⁶ Artykuły dotyczące archeologii, opublikowane w RG od 2009 r.: M. Kurzyńska, *Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa pozyskana z badań H. Jacobiego na Górze Zamkowej w Grudziądzu*, RG, T. 18: 2009, s. 7-31; M. Kurzyńska, *Materiały wczesnośredniowieczne z Grudziądza – Wielkiego Tarpana, województwo kujawsko-pomorskie 4*, RG, T. 19: 2011, s. 287-301; K. Węglowska, M. Kołoszko, *Kształtki ceramiczne z fragmentami szkiców z Góry Zamkowej w Grudziądzu*, RG, T. 21: 2013, s. 209-225; B. Wasik, *Prace budowlane na zamkach w Grudziądzu i Toruniu u progu XIV wieku. Przyczynek do badań nad*

Najnowszym takim przykładem są prace archeologiczne przy ul. Szkolnej w l. 2018-2019. Natrafiono tam na relikty murowanego wodociągu i sklasyfikowano, że jest to materiał z czasów nowożytnych. W świetle porównania z literaturą ogólnopolską, zastano tam cegły romańskie. Szczegółowo sprawę tę przedstawiłem w artykule z 2019 r., opublikowanym w Biuletynie Koła Miłośników Dziejów Grudziądza¹⁷.

W latach 2013-2014 prace archeologiczne na terenie Starego Miasta i na Górze Zamkowej prowadziła prywatna firma archeologiczna *Aureus* z Bydgoszczy, należąca do A. i A. Retkowskich. W periodykach naukowych nie natrafiłem na opracowania naukowe z tych prac. Wyjątkiem jest Góra Zamkowa. W tym przypadku jest to wtórna analiza M. Wiewióry, który dopasował wyniki eksploracji archeologicznej do swoich poglądów na temat wyglądu Zamku Wysokiego¹⁸.

Dla moich rozważań istotne jest udokumentowanie, że najstarszy fragment przęsła mostu Bramy Toruńskiej jest poza prześwitem tej bramy, czyli jest od niej wcześniejszy. W rzucie poziomym były one podobne do bramy na Gródku w Krakowie¹⁹

średniowiecznymi warsztatami budowlanymi w Prusach, RG, T. 22: 2014, s. 99-112; M. Kurzyńska, *Stan badań archeologicznych w Grudziądzu*, RG, T. 14: 2016, s. 13-35; M. Wiewióra, *Stan badań archeologiczno-architektonicznych nad zamkiem krzyżackim w Grudziądzu*, RG, T. 14: 2016, s. 37-64; M. Wiewióra [red.] *Zamek w Grudziądzu. Studia i materiały*, Toruń 2012, ss. 410.

¹⁷ M. Szajerka, *600 rocznica zbudowania wodociągu miejskiego w Grudziądzu. Problem wody pitnej w Grudziądzu od XIII do XVIII w. 1415-2015. Suplement*, BKMDG, Rok XVII: 2019, nr 19 (596), z dn. 05.06.2019., ss.12.

¹⁸ Zob. M. Wiewióra, *Stan badań archeologiczno-architektonicznych nad zamkiem krzyżackim w Grudziądzu*, RG, T. 24: 2016, s. 37-63.

¹⁹ Por. J. Widawski, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV w.* Warszawa 1973, s. 57. 8. Bramy miejskie. Zestawienie porównawcze rzutów. A. – Kraków, brama na Gródku.

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.